

MORT I RESURRECCIÓ DE LA TEOLOGIA

Raimon Panikkar

MORT I RESURRECCIÓ DE LA TEOLOGIA

Raimon Panikkar

Col·lecció TEXTOS

Edita: Institut Superior de Ciències Religioses

Ronda de Francesc Camprodon, 2. Vic

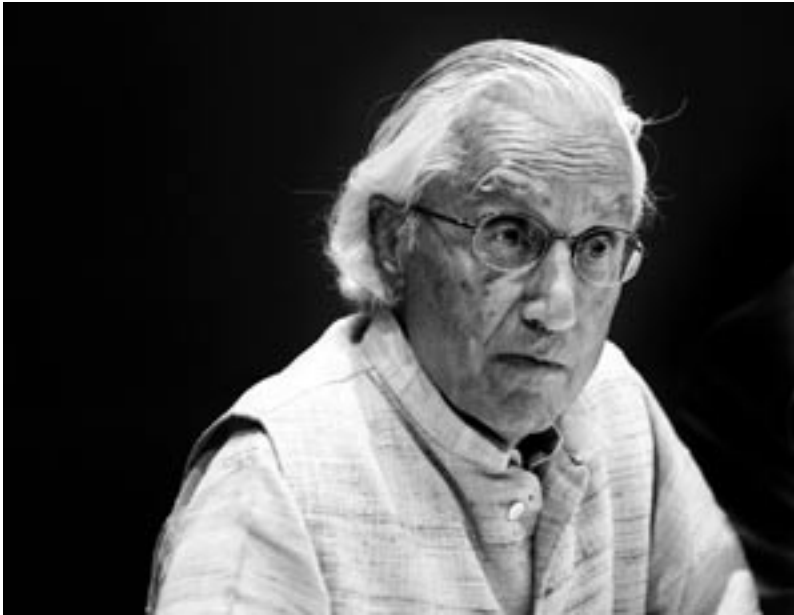
Imprès a Gràfiques Diac. Vic

ISBN 84-931205-8-8

Dipòsit legal: B-22.373-2003

MORT I RESURRECCIÓ DE LA TEOLOGIA

Raimon Panikkar

Aquest volum de *Textos* recull el text de la conferència que el professor Raimon Panikkar va pronunciar com a Lliçó inaugural del curs 2002-2003 a la seu de l'Institut Superior de Ciències Religioses de Vic. Raimon Panikkar és professor emèrit de la Universitat de Califòrnia i actualment viu a Tavertet on continua un intens treball d'investigació i divulgació.

Octubre 2002

ο λογος του θεου ου δεδετα
“*La Teologia no està pas encadenada*”¹

Amics i enemics de la teologia:

M'és un honor tenir l'oportunitat d'explicar críticament quelcom que ha estat per a mi un problema cabdal durant tota la meua vida: **Mort i resurrecció de la teologia.**²

He dit enemics no pas per facècia, sinó perquè molt sovint escoltant-los és com s'aprèn més – també teologia. Sort en té la teologia, avui dia, dels seus enemics – almenys per revifar-se, si no per ressuscitar. La contradicció, com ja deien els antics, no sols esperona la intel·ligència, sinó que també fa madurar els esperits.

Fa poc temps, uns quants teòlegs van decretar la mort de Déu. Aquest, després del veredict, segueix eixerit i vivent. Déu viu, però la teologia és morta. No té vida. No només estadísticament (ja no s'estudia); també és absent en la societat. La teologia ha estat expulsada dels grans centres d'educació, tant a l'ensenyament secundari com a les universi-

¹ II Tim. II. 9

² L'estil parlat no és l'estil escrit. L'autor ha procurat conservar tota l'espontaneïtat del primer, però s'ha permès intercalar-hi frases que aclareixin el seu pensament, perquè li sembla que el tema és prou important. Ha renunciat, però, a totes les cites que afeixugarien el text. Per respecte a les diverses tradicions, ha conservat l'ortografia original dels noms propis.

tats. La teologia no interessa perquè s'ha tornat irrellevant per a la vida pública. Dient-ho amb una doble ironia: ja no serveix per “guanyar-se la vida” perquè la mateixa frase ha canviat de sentit; ja no vol dir forjar-se la pròpia vida per viure-la plenament ara i sempre, sinó aconseguir uns diners per tenir una existència còmoda.

Aquesta gran civilització tan mal entesa, tan caricaturizada i tan profunda, que es va estendre durant segles pel seixanta per cent de la Península Ibèrica i que va fecundar el pensament cristià des del segle X, és a dir, la cultura musulmana, està escandalitzada, sense atrevir-se a dir-ho així, en veure que l'Occident modern ha reeixit a crear una civilització, no dic una cultura, que es pot permetre el luxe de ser tolerant perquè, tant si Déu existeix com si no, en el fons és exactament igual. Ha esdevingut una hipòtesi supèrflua. Els ferrocarrils, la política, l'economia, tot funciona igual, amb Déu o sense Déu. Podem permetre'ns el luxe que un es confessi creient i un altre no perquè la cosa continua igual. L'alternativa no és, evidentment, que ens matem perquè no pensem el mateix, sinó que dialoguem – i dialogant cultivem el nostre esperit, que és com Ciceró descrivia la filosofia: “cultura animi”. Han passat aquells temps en què la gent del poble s'apassionava pels problemes fonamentals de l'existència: Déu, la Trinitat, l'ànima, la felicitat, el sentit del dolor ... Ho discutien i anaven a aquells que en sabien una mica més per preguntar-los-ho i viure una major plenitud de vida intel·lectual, espiritual i àdhuc física. No és que en aquells temps la gent fos millor ni pitjor que ara, però és un fet que, actualment, els problemes teològics, les qüestions sobre el destí de l'ésser i el sentit de la vida, en una paraula, les qüestions metafísiques, no ens capfiquen massa perquè no tenim temps per pensar-les, i les respostes teològiques corrents les sentim prefabricades i no ens convencen. Dient això, no idealitzo aquells temps en els quals els teòlegs especulaven esplèndidament sobre la Trinitat i l'Encarnació,

per exemple, i s'oblidaven de la justícia social del mateix Evangeli, però, després de vint segles, tampoc no sembla que s'hagi "progressat" molt. Fa anys vaig escriure una nota on deia que l'anomenada "teologia de l'alliberament" implicava també un alliberament de la teologia – precisament perquè pugui ressuscitar.

Hem convertit la filosofia i la teologia en una especialitat sobre la qual els experts potser en saben alguna cosa, però de la qual el poble en general es pot permetre el luxe de prescindir. És irrellevant. No em refereixo a si les esglésies estan buides o no. O si la gent practica, entenent per pràctica una sèrie d'actes de culte. No faig ara sociologia, sinó que tan sols assenyalo que els problemes fonamentals de la teologia semblen irrellevants per al nostre món. És un fet, una constatació. Ni tan sols, per ser una mica irònic, se li ha fet un funeral de primera, ni se li ha edificat cap mausoleu en un cementiri. Als teòlegs se'ls ha marginat, i als pocs que queden se'ls tolera perquè no incideixen en la vida. Hi ha uns quants senyors que diuen que en saben, hi ha uns instituts que diuen que ho troben interessant, però, per a la majoria de la gent, la teologia és morta.

Amb això no vull dir que enyori altres temps ni que proposi una proliferació de facultats teològiques. Acabo de dir que la teologia no és una especialitat i que, per tant, no se la pot engabiar en aules elitistes. Parlo de la teologia com d'un factor conscient de la vida humana. Per això, el títol d'aquesta lliçó inaugural conté una copulativa i no una disjuntiva: "mort i resurrecció". La resurrecció segueix la mort. Si la vida no és una constant resurrecció, no és almenys vida humana – com ens ve a dir sant Pau. Si "cada dia moro" és perquè cada dia ressuscito.

* * *

Voldria explicitar aquesta idea en tres punts molt senzills i diferents:

I) La constatació que la “teologia”, com se sol entendre, té una vida vegetativa i és irrellevant per a la vida humana.

II) Aventurar una hipòtesi: per què?

III) Preguntar-me sobre la seva possible resurrecció.

* * *

I) Després de sis mil·lennis d’història humana, crec que es pot arribar a la conclusió que la *Realpolitik*, que el sistema polític més eficaç i realista, és precisament l’Evangeli. Tots els altres sistemes han fracassat. Encara que avui se sap que la “donatio Constantini” (per la qual l’emperador Constantinus donava al Papa Silvester I la “imperialis potestas” sobre tot el món romà) fou una falsificació del segle VIII en tota regla, la mentalitat del “Sacrum Imperium” segueix encara vigent i la teologia n’ha estat també tocada. El “ministerium” ha passat a “magisterium”. Ara bé, aquest estil de vida i, per tant, de vida política, que es podria resumir en el «Sermó de la Muntanya», està encara pràcticament per estrenar en la vida pública. En l’Evangeli es diu i repeteix que el més petit serà el més gran i que els últims seran els primers. Justament l’Evangeli d’avui diu: “Us envio com anyells entre llops”. Jo em demano si hem comprès prou bé el sentit d’aquesta frase: Què vol dir, anyells amb armes atòmiques, folrats de defenses i plens de dòlars? Anyells que tenen por i s’armen més que els lleons? – Els lleons, per cert, són forts i no van armats. Hem oblidat potser la lliçó eucarística de deixar-se menjar per fructificar i així donar vida al món?

Hi ha paradoxes que, després de vint segles, comencen a no semblar-ho. Potser és l'única *Realpolitik* per portar pau al món i a les consciències. Bismark deia que amb el Sermó de la Muntanya no es pot governar un imperi. Avui sabem, però, que sense el Sermó de la Muntanya tots els imperis s'esfondren, inclosa la dictadura imperial que ens està venint a sobre. Davant d'aquesta situació, la teologia ni tan sols gosa obrir la boca. Més que afònica, s'ha quedat muda.

En una paraula, la teologia és ben morta. Una altra prova la tenim en el fet que aquesta no té ni veu ni vot en el fenomen cultural més important dels últims segles: la ciència moderna. El màxim que se sent són les veus d'una moral que sembla voler frenar la passió investigadora per motius més o menys pragmàtics. Però la teologia és molt més que moral.

* * *

II) Ara bé, el difícil és aventurar una hipòtesi de *per què* la teologia va morir. La història a la qual he fet al·lusió té una gran part de responsabilitat. Se sol dir que el responsable fou el règim de cristiandat que, pel que fa al nostre cas, es podria caracteritzar per la confusió de l'*exousia* evangèlica amb la *potestas* romana i el *poder* modern. Però com que estem en un institut de teologia, voldria aventurar una hipòtesi més teològica, concomitant a les raons històriques.

Em serviré d'una frase que és segur que s'ha estudiat en aquesta institució, una frase que en aquest lloc la puc ben dir en llatí: “*philosophia ancilla teologiae*”, “la filosofia, servidora de la teologia”. Aquí tenim un exemple de com el canvi de context modifica el sentit d'un text. La frase va començar en l'època patristica com a símbol de l'autonomia

de les intuïcions de la fe davant les elucubracions mítiques i racionals. Els mites i les filosofies de l'anomenat "paganisme" servien als Pares de l'Església per formular les veritats del cristianisme, criticant-los, adoptant-los i transformant-los. Les monges, en el Concili Romà del 721, són anomenades "Dei ancillae", servidores de Déu. Després, amb Petrus Damiani en el segle XI, per defensar l'exegesi simbòlica tradicional de l'Escriptura davant la interpretació racionalista de la "artis humanae peritia", a aquesta perícia merament racional se l'anomenà "ancilla" i, finalment quan, després d'Abaelardus, començà l'autonomia de la dialèctica racional, s'utilitzà la fórmula en el sentit de l'Edat Mitjana fins a Kant i el famós "Streit der Fakultäten".

Com ja s'ha dit moltes vegades, per interpretar bé un *text* s'ha de conèixer el seu *context*. Aquesta és la feina de l'historiador. No es pot entendre la teologia cristiana sense conèixer el seu context hebreu-greco-romà. Un dels efectes col·laterals de l'oblit de l'estudi de la història i de les llengües clàssiques és que la teologia que se sol ensenyar sembli una mòmia sense vida o formulacions caigudes del cel – fins a l'aberració de confondre la revelació amb la seva formulació. D'aquí també el que he anomenat "l'imperatiu intercultural" per la pau del món i l'estudi de la teologia. Un text cristià, per exemple, en un context asiàtic sona molt diferent del que el text volia dir.

Ara bé, per entendre un text, cal també quelcom més. I això s'ha dit menys i s'ha oblidat molt sovint. Cal entendre també el *pretext* de l'autor – feina del filòsof, si és un autèntic *amant* de la saviesa. Aquest "entendre" és d'un altre ordre que el mer coneixement racional; cal un coneixement personal que implica amor, entre altres coses. El *pretext* dels Pares de l'Església fou el de portar el "món pagà" a comprendre i acceptar l'Evangelí parlant la seva llengua. El pretext de l'Edat Mitjana

fou la polèmica, i el de l'Edat Moderna, conservar el poder. Dit altrament, el text té moltes lectures.

La meua interpretació es limita a l'ús que s'ha fet de la frase, “*philosophia ancilla theologiae*”, en la teologia escolàstica fins als nostres dies. La teologia, en oposició al que se'ns diu a l'Evangelí, ha volgut manar i, manant s'ha desacreditat. Ha volgut tenir poder, ser la “regina” de les ciències i dictaminar el que aquestes havien de dir. Ha confós autoritat amb poder. Autoritat, com diu la mateixa paraula, la té qui fa créixer els altres; qui fa créixer la confiança, l'amor, la comprensió i la tolerància. Els vells antics ja ho deien: “*auctoritas ab augendo*”; (“l'autoritat ve de qui ens fa créixer”). No és poder. L'autoritat ens la dóna i ens la reconeix l'altre. El poder el tinc jo, amb els meus diners, armes o músculs, i és per això que l'altre em tem. La teologia, un cop s'ha servit d'una certa filosofia, ha volgut manar, ser reina, convertir la filosofia en la seva servidora i, fent això, s'ha anquilosat, per no dir que s'ha mort. Ja ho deia Laotsé, abans que l'Evangelí: qui realment té autoritat agafa l'últim lloc i aleshores li és reconeguda. La teologia ha volgut convertir la filosofia en una espècie de servidora. Encara ara, a les facultats de teologia, s'introdueix la filosofia com a matèria per preparar l'entrada a la teologia. Un cop hem estat adoctrinats en aquesta filosofia, que no és autèntica filosofia perquè no és lliure, ens volen introduir a la teologia. La teologia, en fer de la filosofia la seva serventa, ha caigut a les seves mans. De manera que, sense Aristoteles, Platon, etc., no hi ha teologia possible. La teologia es veu obligada a expressar-se per mitjà d'aquelles formes que la filosofia ens presenta. Ja ho deien també els antics: “*quidquid recipitur ad modum recipientis recipitur*” (“Tot el que es rep, es rep segons la forma del qui ho rep”). Això connecta amb una idea de Laotsé, en què exalta l'aigua dient que és femenina i que pren la forma del recipient que la conté. No té forma pròpia, s'adapta a la forma del continent i quan se la deixa lliure s'esmuny cap al lloc més baix.

La cosa no acaba aquí. Aquest domini de la teologia sobre la filosofia no sols desvirtua la teologia, sinó que també fa degenerar la filosofia. Així, per exemple, per defensar el llenguatge d'un Concili que utilitza la paraula "persona" referint-se a la Trinitat, s'elabora, més o menys gratuïtament, tot un concepte peculiar de persona – que ja per als grecs tenia un altre sentit, i no diguem ja per a tota l'Àsia. Les llengües no són neutrals.

La situació és molt més greu del que sembla perquè en segles posteriors, quan el cristianisme es va trobar amb moltes religions orientals, es va dir, i es diu encara avui dia, que el gran escàndol i la gran diferència entre aquestes i el cristianisme rau en la concepció d'un Déu personal en aquest últim i d'un Déu impersonal en les primeres. Estem patint un malentès teològic de conseqüències històriques de primera magnitud. Repeteixo que la teologia és d'importància vital per a la vida dels pobles.

Hem caigut en l'esclavatge d'una teologia que, volent manar, ha esdevingut esclava d'una filosofia que, volent servir la seva mestressa, tampoc no ha crescut. No hi ha teologia possible sense una base filosòfica, però aquesta base és ja teològica. Què volen dir "persona", "Déu", "virtut", "saviesa", "felicitat"? Cal explicar-ho amb paraules que sorgeixin d'una experiència humana integral, sigui aquesta una experiència de la raó, de la fe, del sentiment o de qualsevol altra font de coneixement — cosa que no elimina la funció crítica de les nostres mateixes facultats.

Ara bé, si ja tinc una idea preconcebuda del que vol dir "Déu", "veritat", "gràcia", "saviesa". ... una idea rebuda d'una certa filosofia prèvia, aleshores la teologia queda esclava d'aquells motlles amb els

quals s'ha d'expressar necessàriament.

Avui dia la filosofia s'ha escapat d'aquesta tutela. Va sola i ha trencat la simbiosi positiva amb la teologia. La teologia s'ha quedat aleshores sense fonament. Una teologia sense filosofia és pura elucubració, si no superstició. Una filosofia sense teologia és intranscendent, si no avorrida. Allò fonamental són els problemes vitals de les persones, el dolor, la vida, la mort, si hi ha alguna cosa més del que veig amb els ulls... Tot això, sense la teologia, sembla que no rutlla. La separació entre filosofia i teologia és mortífera per a totes dues. Cal distingir-les, però no es poden separar. Llur relació no es dualista, sinó a-dualista, *advaita*. Es podria discutir si el divorci va venir pels mals tractes que va rebre la filosofia en mans de la teologia o perquè la primera es va enamorar de les filles dels homes, com diu el Gènesi, i es va deixar enlluernar per les noves ciències emergents. El fet és que la sola raó com a criteri últim de veritat es va haver de divinitzar i que les creences soles van haver de refugiar-se en un Déu fet a mida per a elles soles. Es va separar l'ànima del cos, és a dir, la mort. Paradoxalment, l'ànima és la filosofia, i el cos és la teologia. Una filosofia exclusivament racional ha d'haver-se-les amb el concepte com a nucli intel·lectual de la cosa, com la seva ànima. Una teologia essencialment encarnacional, com és almenys la cristiana, ha d'haver-se-les amb la realitat existencial de la cosa, com el seu cos – que la tradició anomena el cos de Crist, qualificant-lo encara de “místic”. Ara es comença a descobrir que l'encarnació no és un accident dins de la mateixa teologia cristiana. Malgrat totes les elucubracions teològiques, sant Joan no diu que Déu es va fer home, sinó que *el logos* es va fer carn – encara que la paraula hebrea que correspon a la paraula grega *sarx*, també connota “home”.

Voldria encara afegir un aclariment. He dit que la filosofia és l'ànima,

i la teologia, el cos. Però no una ànima cartesiana ni un cos individual. L'ànima és la vida de la realitat, i per això pot ésser-ho tot. Ja ho deia Aristoteles i ho repetien els escolàstics: “anima quodammodo omnia”. El cos és la realitat material. Ja ho deien els quinze primers segles cristians quan afirmaven que el “cos de Crist” és l'Església, i ho va avançar Râmânúja afirmant que el cos de Déu és el món *real*. Deixem, però, les elucubracions culturals per a un altre moment i tornem al nostre tema, que la vocació cristiana, també de la teologia, és la de servir.

Hi ha un fet històric del qual es podria treure més d'una conseqüència pràctica avui dia. Es tracta del que succeí a una bona part d'Europa després de la restauració post-napoleònica. No es dubtava ni per un moment que la teologia formava part de la universitat, ja que de fet va ser la co-fundadora de totes les universitats europees. No es va dubtar ni per un moment que la religió formava el nucli mateix de la vida humana, que en tant que vida conscient demanava la teologia. Va ser el poder, no l'autoritat, de l'Església oficial del temps qui va dir que es volia quedar la teologia per a ella sola. Les universitats ho van acceptar i així es va produir el divorci entre una teologia eclesiàstica i una filosofia universitària; un divorci entre filosofia i teologia que no es troba a Escandinàvia, ni tan sols a Alemanya, on la facultat de teologia és encara la primera. Aquesta separació ha portat a la degeneració de la filosofia i també de la teologia. Si no anem a buscar a les fonts vitals el què és la vida i les respostes a les preguntes fonamentals de l'ésser humà, si la teologia i la filosofia no responen a aquesta inquietud humana, de tot home que ve a aquest món, aleshores perden la seva raó de ser.

Aquest divorci entre ànima i cos ha causat la mort de la teologia – sense parlar ara de la filosofia. Una teologia que no ha examinat els seus fonaments no s'aguanta i, finalment, aquests acaben trontollant. Només cal anar a l'Orient per veure-ho. A l'Occident som tan provin-

cians que ens hem quedat agafats dins dels nostres mateixos motlles, creats més o menys artificialment – sense que això suposi una apologia de l'Orient, que també té els seus problemes.

En una paraula, la teologia ha volgut ser la reina, i no sols ha estat destronada, sinó que en el seu exili ha perdut contacte amb la realitat; i quan alguns la volen fer tornar es resisteix, amb raó, a reconèixer una constitució que ella no ha firmat. També aquí val la paradoxa cristiana que per “ésser testimoni de la veritat” s’ha de ser màrtir, com la mateixa paraula indica. S’ha de morir per ressuscitar. I aquest és ja el nostre tercer punt.

* * *

III) En la tercera part d’aquesta exposició, elemental i potser a voltes caricaturesca per tal d’èsser més incisiva, voldria parlar de la *resurrecció de la teologia*.

Tot en la vida mor i neix de nou. És molt significatiu observar com la llei de la inèrcia, que ja va formular Platon, ha condicionat la forma del pensar occidental malgrat la “et hypotesis non fingo” del genial Newton. Potser fa falta una immersió en el món cultural budhista per descobrir que la impermanència de tot ens pot portar a descobrir la resurrecció de totes les coses. L’esperit fa noves cada moment totes les coses i renova la faç de la terra, segons diu la litúrgia el dia de Pentecosta, tal com consta en el llibre de la Saviesa. Si la meva hipòtesi val, és a dir, que la filosofia i la teologia s’han mort a causa de llur separació, llavors el que cal és refer aquest matrimoni sagrat, “hieros gamos” com deien els grecs, entre filosofia i teologia perquè ambdues puguin ressuscitar.

Sant Bonaventura no reconeixia el divorci entre la teologia i la filo-

sofia. Aquest sant és un gran amic meu, que va viure fa 700 anys, però no per això deixa de ser amic meu. No crec que Aristoteles no sigui viu ara o que Jesucrist sigui tan sols un record històric, salvant distincions fonamentals entre els dos exemples. Si no superem la història, com podem creure en la Eucaristia, que és més que una simple commemoració d'un fet històric? Si vivim només en el mite d'Occident (la història), la nostra vida és ben trista. La vida va cap a la mort, i els errors, si no superem la història, els durem sempre a coll. Si la història és l'única realitat, un cop hem comès una atzagaiada ja no hi ha perdó possible; ens la podran no imputar o no tenir en compte, però la remissió jurídica no és el perdó ontològic, sacramental, que és una "decreació", com he intentat explicar en altres ocasions — més ara no és el meu tema. Aquí sols vull dir que cal superar el mite de la història – però superar no vol dir negar la història, sinó deixar d'identificar-la amb la realitat. Recordo el fet d'un missioner cristià, en els mateixos jardins de Vrindâvana, al nord de l'Índia, on se situa la llegenda del Déu Krsna, que explicava a un dels seus seguidors el següent: "El nostre Crist és real, és a dir, històric; va viure fa 2000 anys; tenim documents que ho proven. En canvi, del vostre Krsna no se'n coneix més que una llegenda i encara no massa edificant". El bon hindú estava encantat. Entenia que Jesús era com Napoleó o sant Francesc d'Assís, una figura històrica molt important, però res més. Per a ell, el Krsna de la seva fe era el real, el que valia. El fet que hagués sigut o no fill de Devakî i hagués fet entremaliadures era intranscendent. No vull, però, entrar ara en comparacions interculturals.

La resurrecció de la teologia només pot venir si es tornen a unir el seu cos i la seva ànima. Només aleshores es podrà retrobar el seu esperit. Deia que sant Bonaventura encara no havia reconegut el divorci, tot i que sant Tomàs hagués ja consentit en la separació de fet – encara que no de dret. Sant Bonaventura parlava d'una única teologia en la qual

reconeixia una triple distinció. Parlava d'una teologia simbòlica, d'una teologia pròpia i d'una teologia mística. Però totes tres són una única teologia inseparable de la filosofia. Aleshores era corrent parlar dels dos grans llibres de la realitat: el llibre de la natura i el llibre de la revelació. Calia llegir-los tots dos a la llum que “baixa del Pare de les llums”. El que passa és que no sabem llegir, copsar la profunditat, la bellesa i la veritat del llibre de la natura, ni tan sols del llibre de la revelació – que sense el primer tampoc no s'entén. Del de la natura en fem anàlisis, autòpsies, assumpte d'especialistes. No sabem veure, viure, gaudir el llibre de la natura. Alguns artistes potser sí, però la gent en general no sap llegir, és il·literata. A l'Índia, m'he passat llargues estones escoltant discretament les explicacions de gent que no sap ni llegir ni escriure, sobre el sentit d'una figura penjada en un arbre o esculpida en les grans portes dels temples. Llegint sentits que jo no sospitava en la figura sobre la qual jo m'hauria quedat ben aviat sense saber dir res de nou. Interpretant, posant vida, traient vida d'aquelles representacions artístiques. Quelcom de semblant ens ha passat amb el llibre de la revelació. Hem fet exegesi, anàlisis, autòpsies, però se'ns escapa el sentit simbòlic – i no dic únicament metafòric. Hi ha una diferència essencial entre el coneixement simbòlic i el conceptual. Aquest darrer pretén objectivitat (d'un objecte abstracte). El primer transcendeix la dicotomia subjecte/objecte i demana participació. Per això les savieses tradicionals (gregues, índiques, cristianes, etc.) requereixen la iniciació per a la incorporació vital de qualsevol doctrina. Aquí la dialèctica (en el sentit modern) no serveix. No tot és qüestió de mera interpretació racional. Com diuen els anglesos: “The devil can quote Scripture for his purpose”, (“El dimoni pot citar també l'Escriptura per a les seves finalitats”). Tal com fa el dimoni en les temptacions de Jesús quan cita l'Escriptura. Llavors Jesús li respon que no solament de pa viu l'home, sinó de tota *paraula* que surt de la boca de Déu – no de tota escriptura sortida de la mà de l'home,

per inspirat que sigui. He dit mantes vegades que el cristianisme no és una religió del Llibre, sinó de la Paraula – que sols és viva quan se sent i s'entén. És per aquí per on va la resurrecció.

Hem de saber llegir el llibre de la natura i escoltar la Paraula que alimenta tot home que ve a aquest món. Aquesta paraula no és una escriptura. Recordem que fins al segle XV només es parlava d'un Testament, l'antic. D'allò que ara en diem el nou, abans se'n deien les escriptures cristianes. Per entendre les escriptures cristianes, ens calen els dons de l'Esperit Sant. N'hi ha un, però, que no és a la llista, sense el qual no es pot fer bona teologia: la ironia – humor si voleu. Prenent les coses al peu de la lletra es cau en el fonamentalisme.

Hi ha un text que durant anys m'ha preocupat i del qual, molt temps després, he trobat el desllorigador. El text només es troba en sant Mateu. Fa referència a un vocable difícil de traduir que la Vulgata anomena “*verbum otiosum*” (“paraula ociosa”). La nova versió catalana ho tradueix així: “De tota paraula inútil que diguin els homes en donaran compte el dia del judici; per allò que hauràs dit, et salvaràs i per allò que hauràs dit, et condemnaràs”. El grec diu “per tota paraula *argon*”, és a dir, tota paraula que no tingui energia, força, que no sigui sacrament, que no causi allò que diu. De tota paraula inútil, flonja, *argon*, d'aquestes, se'ns demanaran comptes. Aquesta és la paraula que complementa el pa, diu Jesús. Pa i Paraula ressusciten la teologia.

Per recuperar el sentit de la teologia (que no és un monopoli cristià, però em cenyiré a la teologia cristiana que ens ocupa aquí) em serveixo d'una altra frase de sant Pau. Aquesta frase diu textualment, en grec, que “la teologia no està encadenada”. El context de la frase és diferent: sant Pau es troba encadenat a la presó i diu que “la paraula de Déu no està encadenada”, és lliure. Recordem, però, que el mateix sant Tomàs

d'Aquino ens diu que qualsevol interpretació de l'Escriptura és perfectament legítima, mentre hom salvi el seu sentit literal. El que passa és que amb la millor bona voluntat del món l'hem volguda encadenar – perquè no s'escapés del nostre control. La teologia (paraula ja utilitzada per Platon) és el *logos* sobre Déu (genitiu objectiu) i el *logos* de Déu (genitiu subjectiu). El genitiu objectiu, dir coses sobre Déu, pensant que el concepte toca l'objecte (Déu) és una blasfèmia, ja que fem de Déu un objecte de pensament. Gregorios de Nyssa deia que la pitjor de les idolatries és fer de Déu un concepte. Déu no és ni un objecte ni un concepte. Podem tenir un concepte de les coses, però Déu no és una cosa, no pot ser-ne una més entre les altres. No hi ha un concepte de Déu possible. El que hi ha són doctrines que s'acosten a la realitat del misteri, d'això que nosaltres anomenem Déu. Ara bé, no podem parlar sobre Déu de la mateixa manera que parlem d'un dinosaure. Ens cal un discurs diferent, ja que Déu no és una cosa més entre les coses. Caure en aquesta trampa és perdre-ho tot. És perdre tota la teologia. Ja deia sant Pau que la fe ve de l'escoltar – i només s'escolta la paraula d'un parlant. Aquest escoltar és una experiència. La teologia es funda en l'experiència de la fe, com ja deia la teologia més tradicional.

Les coses no acaben aquí. Tenim també la llum del genitiu subjectiu: Paraula *de* Déu, i no tan sols *sobre* Déu. Aquí rauen la força i la feblesa de la teologia cristiana. La teologia cristiana diu, seguint el Pròleg de sant Joan, que en Déu hi ha un *logos*, que Déu és Paraula, que aquesta Paraula *era* i *estava* en el principi; però no és el Principi. La Paraula era Déu i estava amb Déu i és igual a Déu, però no diu pas que fos el Principi. En el Principi hi havia la Paraula. Com diu sant Irenaeus en una frase lapidària: “Del Silenci del Pare surt la Paraula del Fill.” Aquesta paraula es pot escoltar en tota paraula que no sigui ociosa, que surti del cor, que sigui sincera; en tota paraula que un home de bona voluntat

pugui dir. I quan es diuen aquestes paraules? Aquestes paraules es diuen quan el coneixement i l'amor no s'han separat que és, com he insinuat, el gran divorci de l'època actual, és a dir, quan no es creu que es pot conèixer sense estimar (que és càlcul) o estimar sense conèixer (que és sentimentalisme). Aquesta unió entre el Coneixement (*logos*) i l'Amor (*pneuma*, esperit) ens obre al misteri de la Trinitat. La fe sorgeix del saber escoltar aquesta paraula. Ja he dit que el cristianisme no és la religió del Llibre, sinó que és la religió de la Paraula, la Paraula que era des del Principi. Per això l'Esperit Sant, que, com diu l'Escriptura, té coneixement de tota paraula, va tenir prou humor en procurar que no es conservés pràcticament cap paraula de les que va dir Jesús. Tot és traducció. Jesús parlava en dialecte i després es va traduir al grec, molt diferent de l'hebreu i de l'arameu. Coneixem només un parell de frases originals. Una d'elles al final, quan és a la creu i fa aquell crit tan extraordinari. La gent no ho entén perquè parla en el seu dialecte. Per a mi aquestes paraules són una de les revelacions més centrals del seu missatge (Iawah l'abandona, però el seu Pare no); però aquest no és avui el meu tema. El meu tema és que la teologia sorgeix d'escoltar la Paraula. Paraula, no escriptura i menys encara traducció. Sant Tomàs d'Aquino dóna tres raons de per què la divina providència va fer que Jesús no deixés res per escrit. Primer, perquè el millor mestre inscriu la paraula en el cor dels deixebles. Segon, perquè idolatraríem l'escriptura pensant que no hi ha res més sublim encara. Tercer, perquè per comunicar vida cal un missatger viu que ens parli. La paraula ha de ser escoltada i tota paraula ha de tenir algú que la digui, i això ho va encomanar als seus deixebles. No hi ha paraula si ningú no l'escolta. No hi ha paraula sense so, sense matèria. En la paraula hi ha qui parla, qui escolta, la matèria sonora amb la qual es parla i allò que es diu, el seu sentit. Saber escoltar la paraula és l'art de la veritable teologia; és a dir, la intuïció simbòlica, el coneixement (intel·lecte) i el coneixement místic, com diu

sant Bonaventura. Sense mística no hi ha teologia

“L’esperit té el coneixement (*gnôsis*) de tota paraula”. Si perdem aquest sentit místic, holístic, complet, de la teologia i en fem una ciència especialitzada, aleshores es comprèn la seva mort. Tornar a aquest maridatge entre el coneixement i l’amor (el pensament i el cor) és un altre imperatiu cultural del nostre temps.

No ens trobem en una època de canvi, sinó en un canvi d’època, que és molt diferent. Cal una transformació radical; si no, anem a la catàstrofe. No n’hi ha prou amb cataplasmes o petites reformes que tan sols prolonguen l’agonia d’un sistema intrínsecament injust. Si els cristians, quan comencen a albirar aquest misteri (que es revela en tota paraula autèntica), no el viuen plenament, aleshores també són responsables de la situació en què ens trobem. Si vivim en torres d’ivori, anquilosats en les nostres petites trifulgues, com podem gosar parlar d’un Déu que fa ploure sobre justos i injustos i néixer el sol davant de bons i dolents? D’un Déu que sembla que no discrimina, que no deixa que el blat es separi del jull abans d’hora? Per veure això ens fa falta tornar a la teologia simbòlica. Però en el símbol s’hi ha de creure, se l’ha d’experimentar com a símbol; si no, no és símbol. Tota paraula té una triple funció: significa, (conté un concepte); però tota paraula té a més un sentit (conté un símbol) i, en tercer lloc, tota autèntica paraula és portadora de vida, (conté força vital). Dit més acadèmicament, tota paraula es pot traduir en un *text*; però, a més, és a dins d’un *context*. Ara bé, no podem copsar la seva força si no en captem el *pretext* existencial de qui la diu.

Text, context i pretext formen part del coneixement de qualsevol paraula. En la nostra cultura escripturística, informàtica diria jo, tendim a identificar la paraula amb el seu text, el seu concepte. Tota paraula,

però, té a més un sentit que es capta en el coneixement simbòlic —que no és el coneixement conceptual. El coneixement conceptual és coneixement científic, que és unívoc. El coneixement simbòlic, en canvi, és un coneixement concret, existencial i polisèmic. Si el símbol a mi no em diu res, allò no és per a mi cap símbol. En el coneixement simbòlic hi ha d'haver la participació del coneixedor que en descobreixi el seu valor no exclusivament conceptual. Quan el símbol ens comença a parlar, quan comença a estar viu, aleshores s'apropa la resurrecció de la teologia. La fe cristiana s'expressa en símbols que es tradueixen en praxi: el símbol dels apòstols. I això ens porta encara a una altra qüestió.

Tota paraula, i segueixo parlant del genitiu subjectiu, revela un parlant. Per això en la teologia cal escoltar la paraula. Ara bé, per escoltar, cal conèixer alhora text, context i pretext. El text potser el podré començar a entendre llegint-lo, aplicant el meu coneixement conceptual. El context requereix el coneixement simbòlic; he de veure el text en el seu lloc natural perquè em parli i el pugui entendre més plenament. Per conèixer el pretext he de conèixer l'autor del text, el parlant; em cal escoltar-lo.

Aquest és un art poc cultivat. Hem de saber escoltar la paraula copsant la seva vida, la seva força i descobrir-la com a revelació. En definitiva, escoltar-la com a sagrament. Tractar l'altre amb respecte, tal com prediquen totes les teologies espirituals, vol dir saber-lo escoltar i saber prendre seriosament com a revelació allò que aquella persona ens està dient. Encara que després hi apliquem el filtre de l'intel·lecte per discernir segons el nostre criteri. Com podem parlar de drets humans i dignitat de l'home si no escoltem allò que els homes diuen? I com podem escoltar-los si no els entenem? I com els podem entendre si no els estimem? Tot va junt. És un cercle, no viciós, sinó vital. El respecte a la

dignitat humana vol dir que cap persona no pot ser només un mitjà per a una altra cosa. Vol dir que tota persona no és només una criatura de Déu, sinó una revelació de Déu perquè parla. Aquesta parla el revela i aquesta revelació és divina. No hi ha temes més candents, apassionants i extraordinàriament perillosos que els temes d'una teologia entesa en aquest sentit. Aquí rau la resurrecció de la teologia: en el «discerniment dels esperits», en saber escoltar els batecs d'aquest món nostre. El gran repte de la teologia de l'alliberament que he anomenat és que no hem escoltat prou la veu dels homes, sobretot la dels humils, dels quals parlava Crist, la veu dels pobres — que és un “lloc teològic” privilegiat.

Sols així arribarem a la resurrecció de la teologia. Per a aquesta resurrecció es requereix una visió de les tres dimensions de la realitat. Una teologia només espiritual no és teologia i, des del punt de vista cristià, no és possible perquè nega l'encarnació. L'home veritable, diu l'esmentat sant Irenaeus, en discussió amb la *gnòsis* valentiniana, no és l'“home espiritual”, sinó l'“home carnal”, fet a la imatge i semblança de Déu. La primera dimensió és la sensible, aquest coneixement que implica amor a la matèria, a la corporeïtat, al cos humà. El segon aspecte és el coneixement intel·lectual, i el tercer, l'experiència de la paraula com a força, vida, misteri, sagrament. Si no sé veure el misteri en cada paraula, és que no sé escoltar. Si no sé escoltar, no puc tenir fe, com diu sant Pau. Escoltar és un gran art que implica atenció, amor, prendre l'altre seriosament com a font de revelació. Saber escoltar implica la pràctica de totes les virtuts, incloent-hi la concentració i la humilitat. Aquesta és la paraula que nodreix. Aquesta recuperació del sentit de la teologia crec que és el camí per a la transformació radical que es demana a tota persona conscient que viu en el món actual. Això implica la integració de Marta i Maria en les nostres vides d'acció i contemplació: estar compromesos amb el món en què vivim (política, economia, etc.) i al

mateix temps estar-ne alliberats, despresos. Aquesta transformació ha de començar pels fonaments de tota cultura, pels fonaments de l'home, i aquesta és la gran tasca i l'esperança de la teologia. La salvació no vindrà, evidentment, de les matemàtiques, de l'arqueologia, ni de cap ciència especialitzada — per útils que siguin indirectament. Vindrà de la Vida viscuda en la seva plenitud; i penso que d'això, malgrat tot, la teologia i la filosofia en poden ser símbols reals. Tota resurrecció és obra de l'Esperit.

No seria just acabar sense un redimensionament de tot el que he dit. La teologia pot ressuscitar de les seves cendres perquè, tot i que no en veiem la flama, sí que existeixen brases ben roents gràcies al caliu de la tradició i al foc de tants teòlegs i filòsofs que no s'han desanimat per les persecucions dels de dins i dels de fora i no han deixat apagar el ble fumejant de la seva fe. No dic que hagi parlat únicament d'una mort aparent. La teologia és flama i no sols brasa. El pare dels Déus és *Agni*, el foc, diuen els Veda. *La* teologia encara llangueix, però la teologia és una abstracció. En canvi, els teòlegs (teòlegs-filòsofs els anomenaria) sense fer soroll, tot i essent minoria, són vius. I la prova està en l'atenció amb què m'heu escoltat. Aquest Institut en podria ser un instrument i un símbol.

Gràcies,

Raimon Panikkar

